

KÖNYVESPOLC

A kishaza oltalma

Koncsol László helytörténeti kutatásairól és a Csallóközi Kiskönyvtárról

E mai, cserepeire zúzott, és törmelékeiben is kallódásra ítélt világunkban a hagyományainkhoz és az életünket meghatározó értékeinkhez való visszatérés egyik – minden bizonnyal a legteljesebb – útját jelenti, ha engedünk a szülőföld megszólító, hazahívó hangjának. Kötődésünk a mindenkor teljesnek – a valóságunknál mindenképpen teljesebbnek – hitt történelmünkhöz mindig egy konkrét vidék, egy sajátunknak érzett táj képeiben, hangulatában és színeiben jelenik meg, abban a tárgyiassal szeretetben, amely mindannak a hatalmas megtartó erőnek is a forrása, amely az életet maga köré szervezi. Széchenyi és a reformkor nagy nemzedéke számára ez maga a Haza, Ady (és kortársai) számára ez már Szilágyságyi Tájja zsugorodik – Kosztolányi bácskai emlékeire építi ember- és világképét, Babits Mihály a tolnai táj Pannón ragyogását őrzi a lelkében egy életen át –, a századunk alkonyultával már az is boldogságot jelent, ha csak egy falunyi hely is akad ezen az igeincsak sokfelé szabadtal magyar térképen, ahová hazamehet az ember, s ahonnan újra elindulhat. Aki igazán komoly meggyőződéssel hisz a jövőjében, nagyon őszinte pillanatokban elmondhatja, a holnapra vonatkozó elképzelései egy ismert tér kövezetének hepehupája, az utca kanyarulata mögül felbukkanó templomtorony harangjának kondulása, az egykori iskola kopott lépcsősora, vagy a régről ismert parkok hűvös árnyékának otthonos fémhállya köré rendeződnek. Csak a gyökértelen életfilozófiák hitvallói képzelik, hogy minden emberi cselekedet önmagáért való, és önmagában teremt realitást – a tényleges valóság az, hogy az ember teremtő gesztusait valós értékekbe szövi bele, amelyek azután a maguk történeti mivoltában közösségivé formálnak minden egyéni szándékot. A történelmi hagyományok folytatásának a folyamata ez, amennyiben morálisan is néven kívánjuk nevezni az értékteremtő cselekedeteket. Ezért kapott a ma emberének életében újra meghatározó szerepet a szülőföld, olykor csak megtartó erő és irányadó érték, mások erkölcsi kötődés, ismét mások teremtő energiákat felszabadító, cselekvési szándékokat szervező, valóságos hatalomként.

A kishazát jelentő szülőföldhöz persze többféle módon is kötődhet az ember. Van úgy, hogy el sem szakad tőle, még akkor sem, ha távol kerülnek egymástól, s van úgy, hogy a legkülönfélébb törések és szakadásuk után, lélekben és ténylegesen is újra meg kell lenni az elveszített otthon. Ez utóbbihoz azonban feltétlenül szükséges van a megrendültség fájdalmára. A megrendültség fájdalomra, hogy a sorsformáló erők könyörtelensége folytán akár a lélek, akár a szülőföld elveszhet. Ha engem fenyegetnek végzetes erők, le kell raknom

valahová értékeimet (vagy értéknek hitt csecsebecséimet), ha a kishaza alatt nyílnak meg a pokol kapui, át kell menteni a lélekbe (a kéz és a szellem alkotta művekbe) a fenyegetett világ értékeit. S vajon csak a belátható emberöltők során hányszor sötétetted rá az emberre és tájra az eltűnés, a megsemmisülés réme, hányszor tűzött haza bennünket a pusztulás rémülete? Lábadi Károly ismert néprajztudós gödöllői „száműzetésében” írta meg, vagy öntötte végleges formába az 1991-ben idegen hordák által megszállt és folyamatosan pusztított Drávaszögről szóló legszebb könyveit, az *Oskolák a régi Drávaszögben* (1993), a *Kopács, a víz melletti falu* (1994), az *Istenek hajlékai a Drávaszögben* (1994) és nem utolsósorban a *Drávaszög ábcéje* (1996) című, már-már az enciklopédikus teljességet megkísérelt könyveit, mert szinte tapinthatóvá vált annak veszélye, hogy a kedves és szeretett táj minden értékével, emlékével és lakóival együtt a féktelen pusztítás áldozata lesz. Amikor a templomok és az iskolák égetek, amikor kénszermunkára hajtották az otthon maradt magyar férfiak tömegeit, amikor komolyan fenyegetett annak veszélye, hogy az utolsó aknaroiban maradt szertefoszlik a maga archaikumában megmaradt mondavilág utolsó szép tanítása is, a tájból kiszakadt ember legokosabb és legtisztességesebb feladata, hogy könyvekben állítson emléket az eltűnő otthonnak. Más kérdés (de legalább ennyire lényeges), hogy Lábadi Károly ebben is elődei, példamutató nagy tanítóit követte, Baranyai Júliáét, akit mindenki csak a Tanárúrként ismert, és még távolabba tekintve Ács Gedeonét, Kossuth Lajos tábori lelkészét, aki a szabadságharcot követő emigrációs évek után ugyancsak a Drávaszögben kerestett és lett nyugalmat, hogy hálából azután felbecsülhetetlen jelentőségű naplójában állítson örök emléket e csodálatos vidéknek. Matuska Márton újvidéki publicista bánáti utazásáról szóló beszámolóját – melynek során a székelykevei, az ürményháza, a pancsovai és a verseci magyar közösség sorsáról szeretett volna újból számvetést készíteni – gyermekkori emlékeivel kezdi: amikor gyermekként életében először utazott Temerinből Újvidékre, édesanyjával a felrobbantott híd roncsai közelében megálltak a Duna-parton. „Az ott Pétervárad, Horvátország” – mutatott a túloldalra az édesanyja. „Néhány hónap múlva – írja a továbbiakban Matuska Márton – a temerini férfiakat kompon vitték át a túloldalra lógorba, amiről a város híres, s mostanában ünnepeket fényképezésének, az agg Barta Géznak dokumentumai vannak. S a lógerosok névsorát ő már nem Horvátországban állította össze, pedig az is Péterváradon történt. Bezdánban a Duna partjától, aki áttekint a kisköszegi oldalra szintén idegen állományt lát...”, pedig alig néhány éve még a szölejt művelni járt át a túloldalra. „Iparkodik menni az ember erre a messze, a mi tájunknál is elhagyottabb vidékre, mert attól fél az eddigi tapasztalatai alapján, hogy egyszer csak

azt mondják: ide te már nem mehetsz” – fogalmazódik meg a bánáti útjára induló író keserű összegzése. Micsoda kegyetlen játéka az időnek, hogy a huszadik század végén Európa közepén magyar értelmiségi embereknek attól kell félniük, hogy elpusztul a szülőföld, elvesz a szeretett táj, megsemmisül a kishaza, s nem lesznek többé hazahívó küszöbök, nem lesznek ismerős arcok és megszólító, erőt adó és elbocsátó otthoni történetek! Mint ahogyan nincsenek már drávaszögi templomtornyok, és lehet hogy a nagy pusztulásban elégték a történelmi emlékek, iratok, regiszterek, leltári számadások és énekeskönyvek is.

Valami hasonló méretű vesztélyérzet szülhette azt a szándékot, amely életre hívta a Kocsol László által elképzelt, majd az ötlet megtestesülését követően ugyancsak általa szerkesztett, írt és gondozott *Csallóközi Kiskönyvtár* című, Pozsonyban a Kalligram Könyvkiadónál megjelenő, immár tizennégy kötetből álló történelmi-népműismereti könyvsorozatot. Minden bizonyos most is – mint a hasonló vállalkozások esetében – „kezdetben volt a szeretet”, a kedvelt, a megtartó táj iránti rajongás, amely mellé valamikor felnőtt, föléje tornyosodott a féltés, az érte, az értékeiért történő aggódás. Igaz, a Csallóköz Kocsol Lászlónak „csak” választott szülőföldje, ám ez a lényegen vajmi keveset változtat. (Lábadai Károly sem drávaszögi és Matuska Márton sem al-dunai születésű, a lélek azonban mély misztikába burkolózik, amikor otthon választ és otthonra lel, döntései titkát fürkészni nem érdemes.) „Az ember keresi, boncolgatja és értelmezi magát – írja Csallóköz mai historiográfusa *Szülőföldem* című vallomásában –, s szép lassan rájön, hogy minden igazán fontos alkati jegyére szülőföldjén, pár szűk körben tett szert: volt az anya méhe és karja, volt a szoba, a ház, az udvar, a kert, a falu, a kert alja és a mezők köre, volt a folyó, a zombék és az erdő, s minden új kör új hódítást jelentett, másféle borzongásokkal, új tapasztalatokkal, vereségekkel és győzelmekkel, főleg önmagam, saját gyermeki szorongásaim fölött. Ha jól meggondolom, a szomszéd falu már alig kellett a lényegemhez. Amit szülőfalum határán túl szedtem fel tapasztalásban és egyebekben, annak inkább csak járulékos szerep jutott: bizonyos vonásokat erő-sített, másokat gyöngített, esetleg javított vagy rombolt is bennem, de a formákat, a felületet és a vonásokat az átöröklés, a szülői ház és a szülőfalu kohója és öntőedénye, vésői, köszörűi, reszelői és kései alakították rajtam és bennem.” Ez volt a szülőfalu, az ung-vidéki Deregnő lélekformáló ereje, ami sokáig természetesként tűnt. Ám ahhoz, hogy igazi lényege megmutatkozzon, hogy „kisugárzó melegsége” a lélek belső tájain is tovalúbbörözzön, kellett az a bizonyos vesztélyérzet, a megrendültség élménye, az eszméltető kétségbeesés, amellyel az eltűnő táj után kap az ember. Kocsol László esetében kellett a sárospataki diákevek, kellett az a történelmi méretű távol-ságtéremtő erőszak, amely a tizenhárom-tizenöt éves kamasz fiú és az otthon közé fegyverrel őrzött határt húzott, kellett a hazahívó türelmetlenség, kellett az éjszakai hazaosonás félelme, és kellett a

tenyérbe zárható kishaza biztonságérzete. És kellett a hazatérésért elszüvesedett kin is.

Kocsol László a Csallóközbe már felnőttként, életpályája derekán került, egy határozottan kirajzolódó küldetésstudattal a tarsolyában, akkor, amikor az ember már megérett arra, hogy tovatűnő magabiztosága megőrzéséhez a gyökerekben keressen fogódzót. „Mínél közelebb hajlok gyökereinkhez, annál bizonyosabban érzem, hogy az igazán fontos alakító erőkre a mélyben találok” – írja már idézett vallomásában. De hát hol is vannak azok a mélyben rejlő, ám egyre titokzatosabb, egyre megfejthetlenebb talányokat rejtő erők? Meglelhetők, felfedezhetők, tenyérbe zárhatók-e még? Vagy ismétellen küzdeni kell felkutatásukért, megőrzésükért, esetleg visszaperlésükért? Kiláthat-e magából az ember – fogalmazott másutt Kocsol –, akinek tudatát nemcsak saját sorsa, de a közössége is meghatározza és át-lényegíti? Megéri-e egy adott ponton, miért nem beszélheti anyanyelvét, miért nem vállalhatja nyíltan történelmi hagyományait, miért nem hivatkozhat nemzeti múltjának nagy alakjaira, s miért nem élheti a régi korok tanítása szerint az életét? Olyan kérdések ezek, amelyeknek súlya alatt a múlt iránt érdeklődő figyelme – mint megannyi nemzedéktársáé – határozott ívben fordult a történelem felé. A múlttól remél olyan üzeneteket, amelyekkel kibélelhető a magára maradt önismeret. A historiától remél olyan színeket, amelyekkel mai szívárványaink is megfesthetők.

Kocsol László a nyolcvanas évek közepén a csallóközi Diósfőregpatony múltját kutatta, amikor kénytelen volt rábrenni, hogy az elmúlt korok megismeréséhez milyen kevés történelmi forrás áll a rendelkezésére. Elképesztő nehéz, vagy egyenesen lehetetlen volt hozzájutni azokhoz az írott forrásokhoz, amelyek akár a Duna-sziget, akár a szomszédos tájegység, a Szigetköz vagy a Mátusföld múltjával foglalkoztak. „A két világégés, a két forradalom, a három, sőt azóta negyre szaporodott impériumváltás, a szlovákiai magyar értelmiség több szakaszos fölszámolása (kiszorítása, deportálása, kiűzése), a módosabb magyar rétegek lakosságcserevel történt kiebrudalása szétzilálta a családi bibliotékákat, miközben a középbirtokosi, egyházi, főúri és közkönyvtárakat jobbik (ritkább) esetben néhány nagy szlovák közgyűjteménybe, az egyetemi, pedagógiai, akadémiai könyvtárakba vagy a Szlovák Matica túrőcszentmártoni gyűjteményeiben olvastották, rosszabb és gyakoribb esetben szemétre vagy tűzbe szörták” – írta a kutatásairól készült szívméteinek egyikében. A Kárpát-medence megannyi régiója számára ismerős állapot: nincs hová fordulni a tényismeretek gyarapításakor, nincs honnan megszerezni a múlt-ra vonatkozó forrásanyagot. Ahogyan a magyar közösségek számára egyre lehetetlenebbé válik nemzeti történelmünk valódi értékeinek a megismerése, egyre bizonytalanabb lesz a közösség szellemi önépítkezése is. Az elszakított területek magyarságának nincs mibe kapaszkodnia, nincs mire építenie szilárdnak hitt reményeit. Ilyen helyzetben maga ellen vét a legtöbbet, ha nincs érvrendszer, ha nincs az elmúlt századok tapasztalatai és ismeretei alapján megalkotott érvelési le-

hetősége önmagába vetett hitének megerősíté-
 sekor. A történelmi dokumentumok pusztá léte is
 új tartalmat adhat az életnek – tapasztalhatta ezt
 bárki, akinek kényszerhelyzetben kellett nemzeti
 mivoltát vállalnia. A külső kényszerrel „törté-
 nelmietlenül tette” magyar közönségének számára az
 egyetlen járható út: morzsaiból és szilánkjából he-
 lyi szinten rakni újra össze a történelmünket, il-
 letve a történelmünkre vonatkozó ismereteinket.
 Ezért van az, hogy teljes évszázadnyi (hol titkolt,
 hol rejtegetett, hol csak a reá nehezedő idegen in-
 dulatoktól elbizonytalanodó, tétova) előkészület
 után most érkezett el igazán a helytörténetírás – és
 a helytörténeti kutatás – ideje. Egyrészt mert most
 teljesedett ki az erőszakos felszámolás vég-
 vesztélye, másrészt mert ezzel egyidőben végbem-
 ent önvédelmi szándékainak szellemi fel-
 töltődése is. Tudni kell, hogy nem csak a Mátyás-
 kori reneszánsz része a nemzeti történelmünknek,
 de nemzeti önismeretünk alapvető meghatározója
 a kolozsvári Mátyás szobor is a gömői és a mu-
 ravideki Mátyás-legendákkal és történetekkel
 együtt. Nemzeti történelmünk hagyománytar-
 talma egészen bizonyos, hogy a mindennapi reg-
 geli fohással kezdődik, s valahol a kollektív tudat
 mélyén évezredek méreteiben szerveződik titkos
 felszólítással, paranccsal, összekovácsoló hatalom-
 má. Hisz történelmünk helyi értékei azok – legyen
 szó királyi, főúri vagy egyházi adománylevelekről,
 urbániumokról vagy alapítói okiratokról, kated-
 rálisokról vagy omladozó kastélyokról, levél- és
 könyvtártörödékekről vagy dűllőutak elnevezé-
 séről, babonákról vagy gabonáár-jegyzékekről,
 legyen szó a hagyományvilágban tovább élő
 szokásrendről vagy a tragédiákat számon tartó
 emlékeztéről, legyen szó régi daloskönyvekről,
 vagy tudósi alappozíció megírt monográfiákról –,
 amelyek együttese otthonlétünk valós értékét és
 igazi jelentőségét bizonyítja. Most teljesedett ki
 végre a felismerés – amelynek talán Mályusz
 Elemér volt az egyik leghatározottabb hangú
 hirdetője –, hogy a népismereti támaszokra épülő
 történetírás lehet az egyéni és a közösségi önis-
 meret legbiztosabb forrása. „Az, hogy a régió népét
 szembesítenünk kell hiteles és a lehető legteljeseb-
 ben föltárt múltjával, azért is fontosnak látszott,
 mert néptünetek a Trianont és a Párizst követő
 évtizedek történelmi-társadalmi-nemzeti viharai-
 ban főleg kapaszkodnia kellett, s nem a tegnapot,
 hanem a holnap esélyeit kellett fűrésznie a
 túlélésért, ez pedig, ez a múlttalan létezés
 különösen egy ilyen elidegenítő lelki-szellemi és
 fizikai nyomásnak kitett nemzetközönség jövőjére
 tekintve végzettség válhat” – fogalmazta meg
 Koncsol László, amikor a történelmi ismeretek
 hiányának veszélyéről szólt.

A kutatható múlt forrásainak hiányával maga is
 szembesült, amikor 1990-ben *Őt levél. Egy csallóközi
 tanítónő vallomásai (1931–1947)* címmel sajtó alá
 rendezte és jegyzetekkel ellátta Dr. Félegyházi
 Gregois Irén írott emlékeit, ám igazi gondot a
Diósfőregpatony című történelmi olvasókönyv
 (1992–1993) összeállítása okozott. E kétkötetes mű
 munkálatai során már megmutakozott: átfogó
 népismereti vizsgálódásokra és kutatásokra (s egy-
 ben forrásfeltárásokra) van szükség ahhoz, hogy

akár egy szűkebb közösség – egy település, falu,
 város – vagy szélesebb régió történelmi múltja a
 maga teljes hitelességével a közfigyelem középpontjába
 legyen állítható. A *Kacsá, Kacsá, boszorkány vagy!*
 című régi csallóközi bűnügyek jegyzőkönyveit fel-
 dolgozó könyvének (1992) bevezetőjében Koncsol
 László kiemelte: „A jegyzőkönyvek varázsa abban
 rejlik, hogy az eleven életre, a mindennapok tit-
 kaira nyitnak egy-egy ablakot, szereplőik cse-
 lekvés közben leselkednek meg és hallgathatók, s az
 ódon szövegek egy-egy képsorát sohasem fogjuk
 feledni. Ennél hitelesebb és létezősebb képet
 egyetlen más forrásból sem kaphat öseinkről az
 olvasó.” A vallatási és tanúkihallgatási (inkvi-
 zicionális) jegyzőkönyvek – azon túl, hogy fontos
 nyelvelmélekek közé tartoznak – a magyar tár-
 sadalom történetének egy adott állapotát őrzik,
 mely egyben múltunk legértékesebb mozzanatai-
 nak gyűjteménye is. Am ezek még csak a
 jegyzőkönyvek, hol vannak múltunk egyéb írott
 forrásai – az urbáriumok, a hagyatéki leltárak, az
 adománylevelek, az egyházi látogatási jegyző-
 könyvek, a statisztikai összeírások, a magán- és
 közéleti levelezések, vagy a történetírás más,
 forrásértékű dokumentumai, az útirajzok, az egy-
 házközösségi monográfiák, a településtörténetek,
 a művészettörténeti összefoglalók, a piaci, a gaz-
 dasági-kereskedelmi értékelések? Valahol vannak,
 valahol rejtőznek, felkutatásra várnak. A *Kemény a
 föld a patonyi határba'* című kiadványt, melyben Ág
 Tibor, Barsi Ernő és Koncsol László Dióspatony
 népzenei hagyományát dolgozta fel 1997-ben
 jelentette meg a dunaszerdahelyi Liliom Aurum
 kiadó. A kötethez írt előszóban Koncsol elmondja,
 amikor a patonyi történeti kutatásait 1985 ok-
 tóberében elkezdte, érdeklődése természetesen a
 falu népzenei hagyományaira is kiterjedt. Kérdé-
 seire azonban rendre azt a választ kapta, hiába is
 kutat, eredeti népdalokat, élő népdalénekeseket
 úgysem fog találni. Am ő makacs utánajárással
 mégis eljutott Almási Ilonka nénihez, aki egy vo-
 nalas irkába jegyezte fel mindazokat a dalokat,
 amelyeket élete során hallott, megismert és megtet-
 szte neki. A néhány közismert magyarnóta mellett
 mintegy hatvan népdalt tartalmazott a följegyzés,
 közöttük több olyan dudanót is, melyek népdal-
 kincsünk és népzeneink legértékesebb rétegéhez
 tartoznak. Valahogy így lehet ez a múltban lap-
 pangó egyéb értékeinkkel is, fellelhető, ha ma-
 gabiztos kutatói szándék és komoly tudósi
 felkészültség ered a nyomukba. Koncsol Lászlóban
 a csaknem egy évtizedes történeti kutatómunka
 eredményeként megfogalmazódott a felismerés:
 vissza kell szerezni a csallóközi magyarság
 számára a történelmét. Visszaszerezni pedig csak
 úgy lehet, ha a még fellelhető értékeket könyv-
 sorozatba gyűjtve az olvasók rendelkezésére bo-
 csátja.

1993-ban a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó A
Csallóközi Kiskönyvtár tájékoztatója címmel meg-
 jelentetett füzetében tette közzé a nevezett tör-
 ténelmi könyvsorozat tervezett programját. „A
 sorozat szerkesztője – olvasható a bevezető sorok-
 ban –, Koncsol László, olyan régi műveket szán
 ebbe a történelmi könyvtárba, amelyek szerzőik
 szigetükről írtak, de a maguk idején alacsony

példányszámban s nem ritkán csupán latinul vagy németül jelentek meg...”, érdemes tehát újra kiadni (ha kell, jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátni) őket, hogy a ma és a jövő nemzedéke megismerhesse vidéke történelmét. Az akkor még „csak” harminc kötetre tervezett kiadványsorozat a tervek szerint magába foglalt minden olyan történelmi dokumentum-műfajt, amely a népismereti kutatások elengedhetetlen forrása, és amely biztosan rajzolja meg a csallóközi emberek mai életének történelmi előzményeit. A program a történelem – egy közösség elmúlt századok során teremtett értékei – visszaszerzéséért meghirdetett hatalmas vállalkozást ígért.

S nem csak ígért, de adott is. Az első könyv megjelenésétől számított röpke fél évtized alatt nem kevesebb mint tizennégy kötet került kiadásra, miközben a terv is egyre bővült, egyre terebélyesedett, s ma már talán a százat is meghaladja a Csallóköz történetét bemutató, felkutatásra, megszerkesztésre (újra)értelmezésre, rendszerezésre, gondozásra és kiadásra váró művek száma. Tizennégy kötet a csallóközi magyarság történetéről, kettőszázötven év háborús pusztításai, szorgos hétköznapij, megindító tragédiái és együttérzésre készítő reményei – ennyi tényanyag a Kárpát-medence bármely régiója népének a becslésére válna, biztos alapja lehetne szellemilelki önépítésének. Bél Mátyás az 1730-as években indult országjáró útjára azzal a szándékkal, hogy a török uralom alól éppen csak felszabadult, a pusztulás jegyeit még lépten-nyomon magán viselő országról, annak valamennyi vármegyéjét bejárva elkészítse történelmi-földrajzi-néprajzi leírását. Ő volt az első, aki tudományos szándékkal indult magyarországi körútjára. Őt megelőzően születtek ugyan színes beszámolók és izgalmas útirajzok, történetírói igényessége azonban Bél Mátyás alakját és művét messze az elődök fölé emeli. 1749-ben bekövetkezett haláláig hatalmas művének, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica* kéziratának összesen négy kötetét – majd nem sokkal később még egy – jelent csak meg, tíz vármegye leírásával. A *...om vármegye* című könyv Vilimszky László fordításában és gondozásában 1989-ben látott napvilágot, s a Csallóközi Kiskönyvtár sorozatban 1996-ban második kiadását is megélte. Bél Mátyás felkutatja a legeldugottabb települést is, leomlott várfalak tövében elmélkedett régi, nemzeti dicsőségünkről (mindenkor nagy kedvvel idézi meg Corvin Mátyás alakját és uralkodásának virágzó korszakát), miközben oklevelekre hivatkozva szól a múltból és jelenről. Templomok, felekezeti közösségek sorsát követi nyomon, de a népélet napi eseményei sem kerülnek el a figyelmét. A tudós vándor valóban krónikásnak született, olyan krónikásnak, akiben egyszerre él a múlt és a jelen, akit egyszerre vigasztalnak elmúlt századok nagy tettei, és lesújt a valóság nyomorúságos látványa. Közben nem mulasztja el, hogy megdicsérje az igyekvő falvak lakóit, de nem rejti véka alá elkeseredését sem, ha „szorgalmában hanyatló” közösségre lel. Csuz falut például azért dicséri, mert „...lakosai itt is szűkös sorsúak, magyarok és egyáltalán nem helyelő emberek”. Az újtári járás-

ban lévő Martosról pedig feljegyzí: „...valahányszor a folyók kilépnek a partok közül, a vizek károsítják és pusztítják. És nincs más útja az áradatnak, mint hogy keletre fordul, a Vék és Ó Gyalla birtokánál semmisül meg. Megfigyeltünk itt egy szűnyogfelhőt, amely a szerencsétlen embereket is, és a házi állatokat is szinte a sorvadásig kiszívta. A magyarok számára a saját mértékük szerint kedvezőtlen ez a mocsár lakás céljára”. A vízzel, az áradással, a mocsárral évszázadokon át vívta küzdelmeit Csallóköz lakossága: életet biztosított a számára, vagy nyomorba és pusztulásba döntötte, áldásos bőséggel ontotta a halat, de vitte, sodorta magával a házát és a jószágát, ha elszabadultak indulatai. Csallóköz népének életét egészen a XIX. század közepéig szinte kizárólag a víz szeszélye határozta meg.

Száz évvel Bél Mátyás után Fényes Elek személyében újabb krónikása és csodálója akadt a csallóközi szigetvilágnak. Az evangélikus lelkész még az elpusztított, tetszhalotti állapotából éppen csak eszmélő ország tájegységei felett tarthatott szemlét, Fényes Elek, a magyar statisztikatudomány megteremtője már határozott öntudattal írta: „A fejedelemtől kezdve az utolsó honpolgárig mindenki meg van győződve, hogy reformokra, gyökeres reformokra van szükségünk, ha nem akarjuk, hogy nemzetünk az élők sorából irtalmatlanul kitoröltessék.” Egy egész nemzedék munkálkodott azon, hogy megteremtse az új és igazságos adórendszert, kidolgozza a büntető törvénykönyv korszerű formáját, életre hívja az örökvládot, rendezze a népnevelés kérdését, meghonosítsa a korszerű ipart és új alapokra fektesse a kereskedelmet. A munka lázasan folyt, ám akkor jött a felismerés: „megdöbbenve vettük észre, hogy legjobb szándékkal is keveset tehetünk, mert nem ismerjük hazánkat, adataink, melyek biztos vezérfonalul szolgálhatnak, csonkák vagy éppen teljességgel nincsenek”. Az országgyűlés tehát kimondta egy országos statisztikai hivatal létrehozásának szükségét. Fényes Elek orszálrészét vállalt a munkából, s 1836–1840 között kiadta *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben* című hat kötetes művét, melyet 1851-ben átdolgozott formában újra megjelentetett. Közben azonban 1848-ban közölte *Komárom vármegye leírása* című könyvét is, melyben a statisztikus pontos képet fest a reformkor és a szabadságharc eseményeire torkolló évek társadalmi-gazdasági eseményeiről. Fényes Elek ugyan statisztikát készít a vármegyéhez tartozó csallóközi, udvardi és gesztesi járásról, ám maga is érzi, hogy történelmet ír azzal, hogy a birtokába került adatok előzményeit, erdőt és forrásait is felkutatja. Adókimutatások lapozgat, jövedelemre vonatkozó összegeket sorakoztat fel, holdakat és négyszögöletek vesz lajstromba, a lábasjóság gyarapodását regisztrálja, a gabonatermékek árait mérlegeli, miközben a felekezeti viszonyok alakulása sem kerüli el a figyelmét, hiszen jól tudja: a társadalmi mozgások és a gazdasági viszonyok szorosan összefüggnek. Komárom városáról írja: „A 18. század elején dühöngött a dögmíny, valamint a földrengés is 1763 óta iszonyú dúlást tön e városban, a várat körül folyó Dunákkal

együtt, és leírhatatlan azon szenvedés, melyet ennek lakosai kiállottak egy egész hosszú század (1670–1780) alatt." De hasonló alaposággal ír faluról, pusztáról, elszórt településekről és a folyton átalakuló árterületekről is. Földművelés, halászat, kézművesség és kereskedés egyaránt fontos a számára, egyformán méltó a megörökítésre. „Viseletében a nép örömet pompázó, rangtartásban pedig gyakran egymással vetekedő” – írja Komárom város lakóiról. Majd így folytatja: „Női nyájask, szelid s közönségesen szép tekintetűek, s egészen ellentétben látszanak lenni férfiakkal, kiknek férfias, komoly tekintetén rendszeren borús méltóság ül, s barátságuk eleinte hideg, de később legfensőbb fokig képes melegedni.” Am nem mulasztja el hozzátenni: „A szorgalom csak középfokon áll, s régi vágásában mozog, az újításoknak kevés barátja találkoztván, úgyhogy ösztínt megvallva régi fényét Komáromnak haladás tekintetében Győr nagyon elvette.” Ne feledjük: a reformkor lelkes híve veti papírra e sorokat, s állít az utókor számára felbecsülhetetlen értékű emléket történelmünk nagy pillanatának. Fényes Elek műve 1994-ben jelent meg a Csallóközi Kiskönyvtár sorozatban.

Abban az esztendőben, amikor Ipolyi Arnold úgyszólván hozzáférhetetlen *Csallóköz műemlékei* című, ugyancsak forrásértékű tanulmányát is közvették. Az eredetileg németül írt, s magyarul az 1859-ben frissen alapított Archeológiai Közlemények I. évfolyamának 1. számában megjelent mű közvetlen folytatása a *Csallóközi úti-képek* című útirajának. Fényes Elek a reformkor jeles tudósaként még megalkothatta nagy művét, Ipolyi Arnold azonban a bukott szabadságharc utáni dermesztő csendben, a reformkor bátorító emlékével a tarsolyában indult útnak, hogy a statisztikai összeírásához hasonló módon számba vegye a csallóközi műemlékeket is. A Magyar Akadémia 1847. február 22-én felszólítást intézett, „a nemzeti becsületet szíven viselő magyarhoz a hazai műemlékek ügyében”. Látván, hogy hány műemléket emésztett meg az idő, „még többet a belháborúk évei, s legtöbbet az értelenség, lelketlenség és kegyelethiány”, a tudós testület felhívást tesz közzé a még fellelhető műemlékek összeírására, számbavételére. Fontosnak tartja hangsúlyozni: „csoda-e, ha egykori emlékeink annyira megfogytak, vagy nem ismertette, nem emlegetve annyira rejtve a köz figyelmét előtt, hogy alkalmasint általános vélemény az, miszerint múltunk éppen oly meddő volt művészet dolgában, s műérzék szinte oly hallgatag, mint e költőietlen jelenben: holott hála a sorsnak s a szerencsés véletlennek! még sok, felette sok maradt meg a föld gyomrában úgy mint a föld színén, mik e részben egy szebb múltunk örökíték meg emlékezetét”. A szabadságharc évtéve alatt a nemes elhatározásból nem lett semmi, s az Akadémia csak egy évtized múltán 1858. január 4-i ülésén tért vissza a kérdéshez, ekkor azonban létrehozta egy állandó Archeológiai Bizottmányt, melynek egy évvel később Ipolyi-Stummer Arnold is tagja lett. Az évszámokból kiderül, ekkor már kész a szerző útiraja (a Vasárnapi Újság 1858. évi első tizenegy száma

közülte folytatásokban) és az archeológiai tanulmány is.

Ipolyi Arnold módszere ugyanaz mint az előtte járó Bél Mátyásé és Fényes Eleké: bejárni minden várost, falut és települést, bekopogtatni minden parókiaira és iskolába, s ami a legfontosabb, személyesen keresni meg minden templomot és erődítményt, minden kúriát a váromot. A hatalmas művészettörténeti ismeretekkel rendelkező kutató előtt nem maradnak rejte a befalozott boltívek, a harangfeliratok és zentségtartók sem, és a templomfalak egymáshoz simuló ívéből azt is megállapítja, mikor alakították át az építményt, mi az, ami elveszett és mi az, ami után tovább kell kutatni. Közben ugyancsak figyelni a táj lakóit, feljegyzni életkörülményeiket, nyomon követi gondolkodásuk alakulását. Érthető módon ő is dicősegesnek tartja az elmúlt évszázadok nagy cselekedeteit, s nem egy esetben elszomorodik a „múltörténelmünk” iránti közöny láttán. Ha értékes festményt lát, részletesen leírja, ha helyek díszítése tölti el csodálattal, hát lerajzolja – közben egyetlen pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy nemzeti múltunk egy darabkjával áll szemben. Okiratokat lapozgat, tények, ismeretek után kutat, miközben a valósággal is számot vet. „...nem csatlakozunk, ha Csallóköz népet kitűnőleg szelid, nyájask, becsületes, vendégszerető és dolgosnak mondjuk” – írja a *Csallóközi úti-képek*ben, s ha a lakosság egykedvűségét, esetenként nehézségességét is kénytelen megállapítani, azonnám hozzáteszi: a mindennapi kenyérkereset és a családi gondok teszik a művészet iránt közömbössé az embereket. Bél Mátyás földrajzi-történelmi ismertetése, Fényes Elek gazdasági-statisztikai leírása után Ipolyi Arnold elkészítette a Csallóköz művészettörténeti értékelő-összefoglalóját is. Vajon hány olyan régió van még a Kárpát-medencében, melynek lakói előtt ily nagy gazdagságban mutatkozik meg a múltja? S ez még csak a XVIII. és a XIX. század.

Nem csak elszántságban, de elhivatottságban is a nagy elődök nyomdokain járt Machnyik Andor, amikor 1935-ben megírta *Csallóköz* című agrár- és szociálpolitikai monográfiáját. (A mű 1993-ban jelent meg a Csallóközi Kiskönyvtár sorozatban.) Bél Mátyás, Fényes Elek és Ipolyi Arnold virágzó, vagy felvirágzásban reménykedő korszakait örökítette meg a kishazányi szigetnek, melyről a legszébb sorok a Péczeli József szerkesztette *Minden Gyjűjtemény* 1790-es évfolyamában olvashatók. „Magyar Országban tekervényesen folyván a Duna és ágakra oszolván sok szigetet tsinál. Nevezetes ezek közt a Tsalló-Köz, mely Posonnál kezdődik s Komáromig tart: hossza tiz-, legnagyobb szélessége pedig három mér-föld. Nevezett Arany Kert-nek, mind a benne termő szép gyümölcsökért, mind pedig talán a Dunában található arany fővenyekért. Különösen szerette Mátyás király ezt a szigetet és örömet mulatott benne. Az öreg emberek most is beszélik, mely áldott föld volt ez tsak ez előtt 60 esztendővel is, de a Dunának tsak nem minden esztendőben való ki-áradásai a mi időnkben ezt a szigetet nagyon megviszegettek” – található a Komáromi Tudós Társaság lapjában. Azóta nem csak az öreg folyó, de nemzeti történelmünk is többször „megáradt”, s Machnyik Andor már bi-

zony a nagy elődök által látott és csodált Csallóköznek egy olyan „megvesztegetett” állapotáról nyújt képet, melyhez fogható talán a Bél Mátyás utazását megelőző, török-pusztítástól elszelvedt sebeit gyógyító Magyarországon volt látható.

Az Aranykert legendáját már csak az emlékezetben őrző Csallóközt az 1920-as trianoni békediktátum a Csehszlovák Köztársaságnak ítélte, amely a többi utódállamhoz hasonlóan szinte azonnal meghirdette az agrárreformot, ami persze nem jelentett mást, mint a magyar nagy- és középbirtokosi rendszer kisajátítás útján történő felszámolását, és a megszerzett földterületek új, szinte kivétel nélkül szlovák tulajdonosoknak történő kiutalását. „A vegyeslakosságú területek elszlovákosításában, az összefüggő magyar etnikai tömbök feldarabolásában fontos szerepet kapott a földreform, a magyar nagybirtokosoktól lefoglalt területek szétosztása szlovák, morva és cseh elődök között” – írja Vadkerty Katalin a kötet utószavában. Machnyik Andor agrár- és szociálpolitikai vizsgálatával a csallóközi magyarságot ért sérelmekről készített számolást, közben azonban arra is rámutat, az új birtokosok hozzá nem értése folytán az új állam korántsem nyert annyit a földreformmal, mint amennyit remélt, a mezőgazdasági termelés hanyatlása pedig egyértelműen bebizonyította, hogy a nemzeti indulatok vezérelte földbirtok-politika mindenkinek kárt okozott. Az 1930-as évek elején „az ember megboradva tekint végig Dél-Szlovenszko magyar falvain, és hitetlenül kérdi önmagától, hogy hát lehetséges-e ez, hogy annyire elmaradt legyen még egy nép a mai korban” – írja Machnyik könyve befejező soraiban. Majd hozzáteszi: „És tudja ezt mindenki, érzik ezt a magyar kisebbség vezetői, és tudják ezt az állam vezetői is, de azért sehol sincs javulás, és sehol sincs kezdeményezési hajlam vagy kitartó, igazi munkákedv.” Minél szélesebb a statisztikai összefogás, minél precízebb és árnyaltabb a másfél évtizednyi „átalakulás” következményeinek bemutatása, annál elszomorítóbb a mélyülő nyomor látványa. Mert nem arról van szó, hogy a mindenkor időjárásfüggő mezőgazdaság rossz korszakát éli, nem arról van szó, hogy a Duna mostohán bánt a vidék lakosságával, még csak nem is arról, hogy a bibliai hét szűk esztendő átka köszöntött a tájra – hiszen mindezek múltával reménykedni lehet egy eljövendő jobb korszakban. Itt a kisméretűség oly hatalmas méreteket öltött, hogy az egykori Aranykert magyarsága a teljes pusztulás peremére sodródott. „Földbirtokos és bérlelőcsaládok, gazdatisztek, alkalmazottak, cseléddek, napszámosok, szakmányosok, aratók, asszonyok és gyermekek serege, mesteremberek és iparosok roppantak össze máról holnapra bizonytalan jövőjük feletti elkeseredésükben. Mert ha a lefoglalás nem is jelentette a rögtöni birtokfeldarabolást, de senki sem tudta, mikor és honnét érheti a kilakoltatás avagy a szegénység végkielégítés avagy nyugdíjaztatás.” (A legrosszabb, a kollektív kitelepítés réme még a nemzetzsárai sorsa láttán elkeseredett Machnyik Andor képzeletében sem fordulhatott meg! Egy évtized múltán azonban ez is bekövetkezett.) A gazdálkodási lehetőségek elvesztésével arányosan nőtt az el-

szegényedésből, az életkörülmények romlásából eredő megbetegedések száma, alultáplált gyerekek és gümőkóros felnőttek ezrei jelentek meg még a hivatalos statisztikákban is. A csehszlovák földreform első évtizedében a magyarlakta területeken 130 280 hektár (226 687 kataszteri hold) jutott az új birtokosok kezére, ennek 79,37 százaléka cseh, morva és főleg szlovák tulajdonba ment át. Más kimutatások szerint az új állam 94 „csehszlovák kolóniája” közül 64-et helyeztek el a magyarság közé, a nemzetállami hatalom megerősítésének nem titkolt szándékával. Csallóközben ebből 55 655,45 hektár földtulajdon „mozdult meg”, s a háború előtti 48 földbirtokos tulajdonát képező földterület 766 új földbirtokos és 3400 parcella- és házhelytulajdonos birtokába ment át. Ez a kedvezőtlen elosztás eleve lehetetlenné tette a korszerű és hatékony agrárgazdálkodást. Ennek természetes következményei rövid idő alatt az oktatás, a művelődés és a közélet területén is megmutakoztak.

A szegénység persze a csallóközi parasztság életében is évszázadokon át jelen volt – de nem ilyen reménytelen mértékben, mint az 1920-as nemzeti tragédiát követő időkben. Alapy Gyula *A csallóközi halászat története*, Kocsis Aranka *A vajkai szék nemesi és Koncsol László Patonyföld I.* című könyve egyként szól a korábbi évszázadok megpróbáltatásairól, az egykori Aranykert lakóinak vízzel, árral, természeti erővel, vagy főúri önkényvel és idegen hatalmak kegyetlenségével szemben vívott küzdelméről, ám e küszködés mögött mindenkor felsejlett a sorsok jobbrafordulásának ígérete. Amíg a magyar paraszt, a gazdálkodó megvethette lábát a földjén, amíg az őszi és tavaszi nagy halászatok piaci értékesítése adott volt, nem tűntek leküzdhetetlennek az élet nagy megpróbáltatásai. Alapy Takács Sándornak a magyar szarvasmarhatesztelés őskorát bemutató könyvét azért tekintjük páratlanul értékes műnek, mert úgy ítéli meg, „voltaképpen ez a magyar nép története”. Találó megállapítása nyomán ma nyugodt lélekkel megállapítható: a csallóközi halászat története nem más, mint a Csallóköz története, hiszen halban gazdag víz közelsége a honfoglalástól kezdve a XIX. század második felében végrehajtott folyamatszabályozási munkálatok befejeztéig erendően meghatározta a vidék lakosságának életét. A földművelés, a gazdálkodás és a kereskedés csak a halászatot követően jutott szerephez. *A csallóközi halászat története* – mely Komáromban jelent meg először 1933-ban – tehát jörszerűen a sziget társadalomtörténete is. Gazdag forrásanyag-ra támaszkodva mutatja be a halászati hagyományokat, az érdekvérvényesítés lehetőségeit, egészen a céhek megszervezéséig, az adózási szabályok alakulását, a piacszerzést és a vízi étellel együttjáró jog- és szokásrendek közösségformáló szerepét.

A népiélet történeti bemutatása tekintetében nem kevésbé jelentősek Kocsis Aranka és Koncsol László könyvei sem. *A vajkai szék nemesi* című kiadvány XVII–XIX. századi hagyatéki leltárak, a *Patonyföld I.* pedig a hűbérviség történelmi forrásainak, urbáriumoknak, birtokpereknek, bírósági perek irataiban szereplő birtokleírásoknak a gyűjteménye. A szék a középkori Magyarországon sa-

játos, önkormányzattal rendelkező, egyházi jellegű közigazgatási egységet jelentett. Ennek lényegét Kocsis Aranka a következőképpen határozza meg: „A főpapok, akik a világi főrangúakhoz hasonlóan birtokaik védelmére saját katonaságot tartottak, s háború esetén e sereggel vonultak hadba, a katonai szolgálatot ellátó fegyveres szabadokat egyházi birtokaikra telepítették, vagy birtokot, örök használatra szóló telket, prediumot adományoztak nekik, esetleg meglévő kis birtokaikkal együtt vették védelmük alá, a szolgálataik fejében kiváltságokkal látták el őket.” A szolgálataiért befogadott fegyveres ily módon egyházi nemessé, birtokai után prediális nemessé vált. E réteg kialakulása a XIII. századtól volt megfigyelhető, a XVII. századtól fokozatosan veszített jelentőségéből, míg a XIX. század ötvenes éveiben végérvényesen meg is szűnt. A szék, mint önkormányzati intézmény működéséről szól tehát Kocsis Aranka forrásértékű tanulmánya, melyet a korabeli gazdasági viszonyokról tanuskodó hagyatéki leltárak gyűjteménye egészít ki. Kocsis László más vonatkozásban ugyan, de ugyancsak az elmúlt évszázadok birtokviszonyairól, gazdálkodási körülményeiről, a csallóközi nép életviteléről nyújt részletes képet azzal, hogy urbáriumok, úriszéki tárgyalási jegyzőkönyvek, törvényszéki iratok, a földesúr és a jobbágyok között létrejött szerződéses, panaszlevelek és adóajástromok sokaságát gyűjti kötetbe. Olyan gazdasági iratok ezek, melyek egymást kiegészítve mutatják be Patonyföld falvainak mindenkorai birtokviszonyait. „Ezek nélkül az ezgakt ismerteket nyújtó anyagok nélkül – írja könyve utószavában Kocsis László – csak tévelyegnénk és tapogatóznánk falucsoportunk múltjának sűrű homályában, ezek azok a fogódzók, amelyek más források társítása révén (anyakönyvek, birtok-, bűn- és boszorkányperek, r. kat. és református egyházlátogatások stb.) úgyszólván naprakészen és személyre-családra szólón felderíthetővé teszik a Patonyok kiterjedt földjének éjbe süppedt századait.”

A magyar történetírásban a településtörténeti (falu-, város-, esetleg egy tájegység leírását tartalmazó) monográfiák viszonylag új keletű történetírói műfajt jelentenek. Kibontakozási lehetőséget az 1875-ös esztendő követő időkben nyertek, amikor a Magyar Történelmi Társulat vezetőségében lezajlott változások után az Ipoly Arnold, Fraknói Vilmos és Szilágyi Sándor képviselte új fel fogás és új történelemszemlélet diadalra jutott. Ők hárman álltak a megújuló történetírásért vívott közdelem élén, s ők voltak azok, akik a millennium idejére a szó legszorosabb értelmében felvirágoztatták a város- és megyemonográfiák „műfaját”. Ehhez persze a történetírói szemlélet és a történeti kutatások módszerét is alapjaiban kellett megújítani. Ők ugyanis felismerték az aprólékos részkutatások jelentőségét, és a tény-, illetve az „adattisztelet” alapján a történetírás terén a monografikus építkezést tekintették időszerűnek és célravezetőnek. Hogy mennyire igazuk volt, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a magyar történetírásban ma – egy évszázad múltán is – nélkülözhetetlenek és zömében pótolhatatlanok a századfordulón született megye-, város- és tele-

pülésmonográfiák. Az eredményes kutatói tevékenységhez persze elengedhetetlenül szükséges volt a megyei történeti és régészeti társulatok, egyesületek és közösségek létrehozása, támogatása és szakmai irányítása is, amit a Magyar Történelmi Társulat példamutató elhivatottsággal és tudósi elkötelezettséggel végzett. Híven a korabeli példamutatáshoz, a magyar nemzeti történetírás klaszszikus nagy alakjainak műveihez fogható alapos-sággal írta meg Sill Ferenc plébános *Csütörtök mezőváros története* című könyvét, e „történelmi homályt oszlató” monográfiát. A mezőváros története a románkori alapjain ma is álló templom köré szerveződik, ami – ha figyelembe vesszük, hogy társadalmunk szinte minden fontosabb eseménye egy évezreden át a templom, az egyházi intézmény köré rendeződött – egyáltalán nem meglepő. „Ebben a rövid összefoglalásban – írja Sill Ferenc a kötet bevezetőjében – Csütörtök mezőváros és község múltját, plébániájának történetét törekszem bemutatni, mégis úgy, hogy az általános történelmi események sodrába állítom. Egyes részletek nem csak a településre vonatkoznak, de ezek a Kárpát-medencére, szűkebb körben a Kisalföldre jellemző körülmények vagy Pozsony környékén zajló események áthidalják azokat az évtizedeket is, amelyekből e plébániának írott vagy más emlékei nincsenek.” A könyv lapjain ámulatba ejtő gazdagságában tárul fel a történelmi múlt: oklevelek adatai, építészeti emlékek, művelődéstörténeti összefüggések és következtetések, birtoklevelekből kiolvasható adatok, a népéletben évszázadokon át jelen lévő és szervesen építkező szokásjog, gazdálkodói és kereskedői magatartásformák, hiedelmek és hitéletbeli meggyőződéses közösségformáló ereje, mind-mind egységes képbe szerveződve mutatják be Csütörtök város történetét, lakóinak életét és történetét, úgy, hogy közben érezhetően a csallóközi tájegységről alkotott kép is teljesebb és gazdagabb lesz.

Úgyiszlólván a kutatói jószerencse adta Kocsis László kezébe Piry Cirjék János érsekújvári ferences szerzetesnek a szabadságharc eseményeiről készült, páratlanul izgalmas feljegyzéseit, melyek kötetbe szerkesztve az *Érsekújvári napló 1848/1849* címet kapták. A maga korában felettebb lelkes, nemzete és népe sorsa iránt aggódó, hatalmas műveltségű egyháziáról Ipoly Arnold *Csallóközi úti-képek* című művében a Szent-Antal közelében lévő ferences zárdáról és a közeli műemlékekről szólva így emlékezik meg: „Még inkább meglepett ezen atyák egyikének, ki mint tanár előbb a bölcsészet és klasszikai nyelvek tanításával foglalkozott, az összes régibb és újabb bölcsészeti és klasszikai, különösen hellén irodalmat a legjobb példányokban tartalmazó oly teljes könyvtára, hogy bármely szakiskolának is díszére válnék. A zárda egykori előjárójának, az általa felfedezett s az akadémiának ajándékozott Piry-hátrýról is ismert Piry atjának nagy köszönettel tartozunk azon tárgyavatott utasításaiért, mellyel bennünket csallóközi kirándulásunkban tájékoztatott.” Amikor e sorok megfogalmazódtak, Piry Cirjék János – aki 1854-ben Pestre, 1857-ben Esztergomba, majd 1860-ban ismét Pestre költözött – egy

évtizede élt együtt a szentanu mélységes mély fájdalommal, s őrizte magában az időben még közeli szabadságharc emléket. A ferences barát szándéka szerint nem történelmi művet ír, amikor tollat ragad. „Forradalomban van egész Európa” – írja, ezért köteleességének érzi a lehető legpontosabban dokumentálni a hozzá eljutó híreket, eseményeket, vagy a látott és megélt háborús eseményeket. „Jegyzéseim nem lehetnek rendszeresek – fogalmazott –, mert most azon sorban jegyzetnek fél a dolgok a melly sorban történnek, s így csak később rendezhető(k) egy egészé. Jelenleg tehát a legkülönműbb s egymástól legeltérőbb dolgok állanak egymás mellett, melyeket korunk, s a felszabadult Világszellem idéz elő.”

A márciustól–májusig, majd májustól–szeptemberig, ezt követően pedig az esztendő fordultáig terjedő feljegyzésekben nem csupán a magyar forradalom és szabadságharc eseményeiről ír, de gyakran kitekint „Lengyel országra”, „Sveiczra”, Olaszországra, a „Francia resp(ubliká)“-ra, de legfőképpen az ausztriai császárságra, röviden szól lázadásokról, felkelésekről, éhínségről és harcokról, nyomorról és menekülésekről. Igazi krónikásként úgy véli: „A historicus, mikor ír, ne tekintse azt, hogy a tény úgy is tudva van, hanem mintha senki sem tudná” – írja, egy kicsit talán a maga feladatának a tisztázása végett is. Ennek megfelelően Piry Cirkék János naplójában nemcsak a tizenkét pontot vagy az első felelős magyar minisztérium névsorát másolja be, de lényegesen tartja lejegyezni a Pesten megjelenő lapok példányszámát és olvasottságát, az árak – ma úgy mondanánk: a piac és a pénzvilág – alakulását, a legfontosabbnak mégis a harci cselekmények nyomán követést tekinti. Igyekszik pontosan számot adni mindarról, ami Erdélyben, a Délvidéken, Horvát–Tótországban, vagy éppen a Felvidéken történik, világosan látja, hogy a bécsi udvar miként fordítja a magyar szabadságharc ellen a nemzetiségeket. 1849 januárjában már „Gyász könyv”-et ír, s megjegyzi: „Oh mily kimondhatatlanul fáj, hogy szabadságügyünk hanyatlík, s alig van remény hozzá!” és akkor vége Magyarországnak s Vele mindennek: rabszolgaság gyalázat s üldözés lesz a magyar sorsa.” A tavaszi hadjárat sikereit kiáradó lelkesedéssel üdvözlí. Április 14-én az osztrák csapatok soha nem tapasztalt ágyútűz alá veszik Komáromot, de az igazi esemény Debrecenből érkezik, ahol kimondatott Magyarország függetlensége. A naplóró érdemesnek tartja megörökíteni a „magyar tábor összes parancsnokai”-nak névsorát. Am lassan a katasztrófa is előreveti árnyékát, június végén már így fogalmaz. „Mint-hogy az orosz több helyen betört az országunkba, számra nézve mintegy 50 000, és a császári hadseregnél porosz tüzerek dolgoznak, a világ nemzetei közt pedig egy sem segít bennünket, ezért az összes kormány Jun. 27-től általános népfelkelést és kereszties háborút hirdet és parancsol.” Majd felkiált: „Ó Isten! megmentes-e bennünket a végveszélytől?!” Ezután már ütközet ütközetet követ, s a kíméletlen harc láttán a ferences barát nem egyszer szór átkot a nemzet ellen felvonuló idegen seregekre. Július 22-i bejegyzésében

olvasható: „Már mindent elveszettnek vélünk, édes hazám, megszűntél szabad lenni, el iparod, nemzetiséged, alávetett, kipusztított provincia vagy, gond lesz reád, hogy szegénységben maradj, mert csak akkor zabolázhatnak meg. Németek csúfja vagy már is, és elveszel magyar a föld színéről, annak kezel által, kit Atyánknak választottál, s ki megesküdtött törvényeinkre. Isten!!!!” Augustus 13-a a döbbenet napja: Görgey Világosnál leteszi a fegyvert. Piry Cirkék János úgy látja: vége Magyarországnak. De van lelki ereje még egy könyvet szánni a megtorlások leírásának is. A honvédség feladja Péterváradot és a komáromi erődöt, Aradon kivégzik a szabadságharc legjelesebb vezetőit, Pesten főbelövik Batthyány Lajost, Kossuth Lajos és a hozzá legközelebb állók elmenekülnek az országból. S olvasható mindez ma is eleven döbbenettel a kortárs és részben a szemtanú leírásai alapján. Az okokat kutatva a ferences barát megismétli azt, amit nemzetünk krónikásai nem egyszer voltak kénytelenek leírni: a nemzetárulás katasztrófális következményeit. „És ama két hatalmas elem: a papság t. i. és aristocratia, kevés kivétellel, eltaszítva a kormánytól s régi jogaitól, megvoná hatalmas segéd kezét Kossuthtól, a Némethez állott, s beleegyezett, hogy töröltesse el Magyarországot, a constitutio, és Nemzetiség. – Népek, tanuljatok szomorú példánknak, miképp a megsértett hatalmasok bosszújokból nem írtóznak saját Nemzetüket kiirtani. Ók rang, és birtokiadók, – ha hasznukat akarjátok venni, ezektől megne fosszátok őket, sőt ezekben erősítsétek... – Sokat tett nálunk az is, hogy Kossuth nem volt Magnás, miért fitymálva s megvetőleg vettek mindent tőle, s mondák, hogy egy hitvány ügyészlőt n(em) akarnak függeni. Annál jobban tudá Austria önhasznára fordítani a sértett érdekeket.” Pontosabb, tömörebb összefoglalását a magyar szabadságharc bukásának másfélszáz év során nemigen olvashattunk. Írta mindezt egy ferencendi szerzetes, aki nemzete tragédiájának láttán bírálatával a katolikus egyház intézményét sem kíméli. A történelem kegyelme, hogy Piry Cirkék János pesti zárdafőnökként mondhatott gyászbeszédet az általa oly nagyra becsült gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kései, 1870. június 9-i ünnepélyes eltemetése alkalmából. Naplója, feljegyzései megrázó, eleven kordokumentumként szólnak ma is a százötven év előtti csodálatos nemzeti fölemelkedésről és a tragikus bukásról.

Öt év alatt tizennygy páratlan értékű kiadvány – ennyit vallhat a magáénak a Csallóközi Kiskönyvtár megálmódója és létrehozója: Kocsol László. Együtt van e sorozatban tájtörténeti monográfia és művészettörténeti leltár, településtörténeti krónika és egyházközösségi számvetés, agrár- és szociálpolitikai tanulmány és levéltári okiratgyűjtemény. Erdélyi Pál Jókai útja Rékomáromtól Pestig, a bölcsőtől a babérig című műve az irodalomtörténeti értékekre, Földes György Kukkónia lelke című könyve a szépirodalmi örökségre, Engel Alfréd A dunaszerdahelyi zsidó hitközség emlékkönyve című emlékirata a tájtörténet és népelet sokszínűségére hívja föl a figyelmet. Milyen hatalmas, nem remélt gazdagság és mennyi rejtett, vagy rejtőzködő

érték! A Dióspatony népzenei hagyományait bemutató Kemény a föld a patonyi határba' című kötethez írt előszóban Koncsol László elmondja: patonyi történelmi kutatásai kezdetén, amikor a falu népzenei hagyományai után érdeklődött, szinte mindenütt azt a választ kapta, nem énekel ott már senki, régen városiasodott már a lakosság, s „ha voltak népdalai, elfelejtették” azokat. Ipoly Arnold és útítársa, Csaplár Benedek százötven évvel korábban ugyanilyen fejszóváló válaszokat kaptak: nincs ott már semmi, „ott már mi sem található, mindent elpusztított a török-tatár, a többit meg már régen elfeledték”. Mégis útra keltek, és megszületett a *Csallóközi úti-képek* című, maig pótolhatatlan értékű mű. Miként a ma történeisése sem fogadta el a történelem és múlt nélkülinek bélyegzett közösségről vallott tévhiteket, és a gyanúból született egy történelmi könyvsorozat, mely egy egész régiónyi közösséget vezet el múltjának, történelmének megismeréséhez. A *Csallóközi Kiskönyvtár* mára a Kárpát-medencében a hazavezető utak legszebbike lett, úgy, hogy közben történészek és levéltárosok, néprajzosok és pedagógusok népes serege indult el a történelmi és népismereti kutatások egyre szélesedő ösvényén. Vadkerty Katalin, Vilimský László, Hushegy Gábor, Csémy Lajos, Kocsis Aranka és Filep Tamás Gusztáv személyében kiváló kutatói csoport vállalta az egykori Aranykert értékeinek felkutatását. Munkájuk nyomán egyetlen adat, egyetlen tény, egyetlen megállapítás sem marad homályban, föloldanak minden évszám, minden utalás mögött rejlő titkot, s ezzel visszaszerezik az elvitatott, eltiltott és feledésre ítélt történelmünket.

Egészen különös, ahogyan a *Csallóközi Kiskönyvtár* kutatóinak munkája nyomán a homályból lassan előtűnik egy régió történelme. Mintha Bél Mátyástól Koncsol Lászlóig három évszázad legkiválóbb elméi egyszerre írják népük történetét. Minden egyes megjelenő kötet színesebbé, árnyaltabbá és gazdagabbá teszi azt a tájképet, amelyben mindenki megjelheti a maga otthonát. A könyvsorozat (és a Kalligram Könyvkiadó) nem kevesebbre vállalkozott, minthogy a majdnem egy évszázadra magára maradt közösségnek visszaadja az önismeretéhez és önbecsüléséhez nélkülözhetetlen múltbéli értékeit. Olyan ez, mint amilyen valaha a templomépítők vállalkozása volt: mendedéket adott a hívőknek, és hitet a menekülőknél.

Mák Ferenc

Somogy megye nehéz évszázadairól

Ilyen címmel jelentette meg az *Örökség Kaposi Kiskönyvtár* 13. számaként *T. Mérey Klára* történeész rövid, összefoglaló jellegű könyvét a közelmúltban. A könyvecske realis képet fest az 1695. évi Somogy megyéről, amit a tulajdonbizonnyalanság, a lakosság jelentős létszámcsökkenése, az új birtokok szinte kiélégíthetetlen mohósága és a minden téren mutatkozó rendtelenség- rendezetlenség jellemezte. Az 1695–1703 közti években, új viszo-

nyok között szépen megérelődött a helyzet arra, hogy megszerveződjön és végül kitörjön a *Rákóczi-féle szabadságharc*. Külön fejezetben foglalkozik a XVIII. század elejének legjellemzőbb történelmi viszonyaival, hangsúlyozva a betelepülés, a népesség mozgásának jelentőségét, úgy, ahogy azt az úrbérrendezés hosszan elhúzódo folyamataival is teszi. Nagyon érdekesen, a továbbiakban a felvilágosult abszolútizmus gazdasági, társadalmi- és kulturális viszonyai közt vizsgálja a helyzetet. Vizsgálódásai közt központi helyet kapnak II. József Somogyra is kiható rendcsinálási, számbavételi, felmérési stb., de egyben központosító és összbiradalmi érdekeket képviselő, összefüggésükben antifeudálisnak minősíthető törekvései. Kellően értékel a népszámlálást, például a helyi társadalom rétegződésének, belső tagolódásának megismerése szempontjából. A katonai felméréseket, a térképezést, amiknek pedig a tényleges gazdasági helyzet felmérése, megismerése szempontjából volt nagy jelentőségük. Mindezek együttesen alakították Somogy megye XVIII. századi életmódváltozásait. A francia forradalomtól a XIX. század derekáig tartó, csaknem fél évszázadot Somogyban is a polgári fejlődést felvillanító, reformkort előkészítő időszakaként mutatja be a könyv. Ezek után foglalkozik a reformkor Somogy megyei alakulásával, vezető, irányt szabó képviselőivel. Méghozzá nagyon konkrét módon, a paraszti és az úri földék, birtoklasi viszonyok, a mezővárosok és a mezővárosok parasztpolgársága életkörülményeinek felderítésével és egy jellegzetesen polgári tett, a „vizek rendezése” célkitűzéseinek, eredményeinek taglalásával. A szerző külön fejezetet szentel az 1848–1849. évi szabadságharc és polgári forradalom korszakot, sőt korszakokat lezáró, elbukása ellenére a somogyi gazdasági-, társadalmi- és kulturális életbe is változást hozó polgári tendenciáinak. A szabadságharc- és polgári forradalom leverését követő megtorlás, majd abszolútizmus időszakában a központosító, beolvasztó törekvések, a földkérdés rendezése, a mezővárosok gazdasági-, társadalmi- és kulturális szerepe „keretben” szedi szerbe számba az elszenvedett veszteségeket, felvonultatva néhány érdekes somogyi életet, életrajzot. A mindenféle nehézségekkel teli két évszázad a millenniummal zárult. *T. Mérey Klára* a kiegyezéstől a millenniumig tartó csaknem fél évszázadot tartja a somogyi két nehéz évszázad utolsó szakaszának. Társadalmi viszonyait, változásait is a korábbi korszakoknál alkalmazott, illetve figyelemmel kísért gazdasági (nagybirtok, uradalmak, a feudális mezőgazdaság), társadalmi (lokális iparosodás, a közlekedés fejlődése) és kulturális (a politikai és a közösségi élet formálódása, a közművelődés jelentkezése) fejlődés vizsgálatával ismerteti.

A könyvecske nagyszerű forrásjegyzékkel zárul. Ez – kár, hogy nem annotált – messzenemenően alkalmas arra, hogy a téma továbbkutatását elősegítse; hogy áttekintést nyújtson mind az országos jelentőségű feldolgozások és a somogyi helytörténeti kutatások- és feldolgozások közti összefüggésekről, egyrészt úgy, hogy meglássuk, mennyire befolyásolták a központi, országos feldolgozások a somogyi helytörténeti kutatásokat és

feldolgozásokat; másrészt, hogy arról is tájékozódjunk, hogy a somogyi helytörténeti kutatások és feldolgozások milyen mértékben találtak méltánylásra az országos, a központi kutatások, feldolgozások során.

A somogyi helytörténeti kutatások és feldolgozások – ahogy azt már több helyen és alkalommal is kifejtettük – országosan élen jártak és élen járnak ma is. Századunk 60-as, 70-es éveiben szerettük a somogyi helytörténeti tevékenységet mind mennyiségét, mind minőségét tekintve a helytörténeti kutatások- és feldolgozások vonatkozásában oly gazdag hagyományokkal rendelkező Békés megyei helytörténeti kutatásokhoz és feldolgozásokhoz hasonlítani. Itt, Somogyban is kialakultak a helytörténeti-honismereti műhelyek; a *Somogy Megyei Levéltár* mindenekelőtt, de a *Rippel-Rónai József Megyei Múzeum* is, hogy a *Somogy folyóiratról* és a helyi kulturális élet aktív szereplőjéről, a *Somogy Megyei Nyomdaiipari Vállalatról*, röviden a kaposvári nyomdáról ne is szóljunk. A somogyi helytörténeti kutatások- és feldolgozások az utóbbi időkben kiváltságos helyzetbe kerültek. Annnyiban a kutatók, mint például *T. Mérey Klára* is, Somogyra, a somogyi kérdésekre vonatkozó kutatásaikat, feldolgozó munkálataikat a pécsi, volt *Dunántúli Tudományos Intézet*, ma beszédes elnevezéssel: *Regionális Kutató Intézet* keretein belül, nagyrészt munkatervi feladatként végezhetik.

Ennek a jól szervezett, szépen átgondolt helytörténeti tevékenységnek adja egyfajta keresztmetszetét *T. Mérey Klára* szép, és felettebb hasznos is könyve. Így nézzük, olvassuk és használjuk fel helytörténeti-honismereti tevékenységeink során. (Kaposvár, 1977.)

Dankó Imre

ZOMBORI LAJOS:

Magyar robotbárcák, uradalmi pénzek és gazdasági napszámok

Egy olyan, talán a numizmatikához legközelebb álló, kutatási terület összefoglalását és egyben katalógusát vehetjük kézbe, melyet eddig alig ismertünk. A jobbágyságok a feudális korban vidékenként pontosan meghatározott fogatos vagy gyalog napszámmal tartoztak földesuruknak. Mária Terézia korától ez egységesen 104 kézínapszám vagy 52 fogatos teljesítmény, mely a fél, negyed vagy még kisebb telekhányad szerint osztódott. Az elvégzett munka nyilvántartására szolgált a robotjegy vagy más néven robotbárca, melyet a munka elvégzése után a jobbágy megkapott és egész éven át összegyűjtött és elszámolta vele. Ha nem ütötte ki a meghatározott mennyiséget, akkor az ígás munkanapot az 1800-as évek elején 20, a kézit 10 krajcárban kellett megfizetni vagy ennek megfelelő terményben megtéríteni.

A legkorábbi bárcákat az 1700-as évek elejétől ismerjük, de minden bizonnyal korábban is előfordultak: igazában általánossá 1776 után, Mária

Terézia urbáriumával váltak, mert ettől az elvégzendő munka mennyiségét pontosan szabályozták. A napi munka „Nap-Kelettől Nap-Nyugodtig” tartott, amit a köznyelv későbbben látástól-vakulásig kifejezéssel helyettesített. A bárcát papírból, valamilyen fémből, elvéve üvegből (Zboró, Sáros m.) készítették: kerek, három- vagy négy-szögletű lapocskára, mely esetleg utal a kibocsátó birtokosra, jelöli az elvégzett munka mennyiségét, minőségét. A gyalogos munkára a legtöbb esetben valamilyen kézábrázolás utal, míg a szekeres szolgálatot egy kerék jelentette. A német tulajdonú-vezetésű birtokon F (Fuss) és Z (Zug) jelzéssel találkozunk és ezek 1:2 arányban álltak egymással. Sok helyen már a formáról meg lehetett állapítani, hogy milyen munkát végeztek vele. Nagyságuk 20 mm-rel kezdődött és 40 mm-t csak ritkán haladták meg. A félre vagy negyedre csonkított példányok a munkában töltött naphányadra vonatkoztak. Sok helyen találnak lyukat, hogy azokat egy zsinagra fel lehessen fűzni.

A napszámjegyek az 1800-as évek elején tűntek fel, ami az ún. szabad emberek munkavégzését igazolta. Hordták a földesuraknak, közösségeknek gerendát, deszkát, követ építkezéshez, sok munkát találtak a hamuszír főzősénél vagy a bányánál. Mások bort, meszet, gabonát szállítottak. A földesúr vagy a bányatulajdonos képviselője megkülönböztető jellel ellátott robotjeggyel fizette ki, melynek pontos pénzértékét mindenki ismerte. Ezt a megfelelő pénztárnál pénzre lehetett beváltani.

Ezek a jegyek kezdetleges eljárással az uradalmi kovácsműhelyekben, nem egyszer börtönökben készültek, ezért az azonos külsőre mind más és más súlyúak. Mások megcsonkították őket és úgy kellett eredeti alakjukat kikövetkeztetni. A jegyekből viszonylag nem sok maradt fenn, hiszen az elszámolások mellett a levéltárak csak ritkán őrizték meg őket. Éppen ezért rendkívül nagy kutatómunkát igényelt *Zombori Lajos* vállalkozása, aki nemcsak az eddigi irodalmat dolgozta fel, hanem a mai országhatáron kívül és belül az egész Kárpát-medencében végzett kutatásokat, hogy az agrártörténet-numizmatika-néprajz-művelődéstörténet ezt az eddig alig ismert területét feltárja.

A vármegyéinként csoportosított gondosan leírt, megmért jegyeket több száz rajzban, fényképben ismerhetjük meg. A könyv azt is elősegíti, hogy az érdeklődést felkeltve, mind több és több bárca kerüljön elő, mely akár egy újabb könyv kiadását is eredményezheti. (Bp. 1996.)

Balassa Iván

BUCZKÓ JÓZSEF: Újfehértó zsidósága

Csaknem kétszáz oldalon jelent meg Buczkó József etnográfus, múzeumigazgató tanulmánykötete. 1941-ben a 15 154 lelket számláló településen az összlakosság 9%-a zsidó volt. A szabolcsi település utolsó két évszázados történelmét közösen alakították a magyar és más nemzetiségű lakossággal.

„A magyar zsidóság története még nincs megírva” – írta egyik tanulmányában, és buzdító biztatásul egyik hozzá írott levelében Scheiber Sándor. A vidék zsidóságának sűrjára tett kavics minden emlék, – vagyis az egykor virágzó hitközségek története ilyen szempontból „szentkönyveknek” tekinthetők. Az összegző mű csak a részből lehet egész, a vidék jeles hitközség-monográfiának szintézise által. A vidéki zsidóság történetének megörökítésén több kortársam, barátom dolgozik. Így nem véletlenül Izrael állam alapításának ötvenedik évében jelent meg Újfehértó zsidóságának monografikus megörökítése.

Buczko József etnográfus, muzeológus kötetének nagy értéke, hogy szinte minden levéltári forrást fölkatavta, választott szakudományát a néprajzkutatást, annak sokirányú föltáró módszereit hívta segítségül. Nemcsak részterméket kutatott – jelesül az újfehértói csodarabbik: Hercka Halévi, Siberman Ferenc, Solsem Lézer történeteit –, hanem a múlt ködéből kiemelte Benedek Elek írói köréhez tartozó írónőt Lengyel Laurát, és Lengyel Miklóst, aki a Markó utcai gimnáziumban tanított, akárcsak sógora, Benedek Marcell és Ady Endre öccse, Lajos.

Buczko kötetében a település társadalomtörténeti, statisztikai, szociológiai és a népi hagyományait is vizsgálja. A könyv megdöbbentő dokumentuma a holocaust elhurcolt és legyilkolt áldozat-mártírjainak arcképgyűjteménye. Elmondhatjuk, hogy a tanulmány eltűnt, Újfehértó társadalmát kétszáz éven át meghatározó közösség kultúráját, hitét, a zsidóság fogalmának meghatározását szolgálja. A mű külön erénye a szerző által illusztrált épületek és eszközök rajza.

Több, régi magyar irodalom lapjain rejtőző írást is publikál munkájában, ami olyan motiváció-történet, ahol az irodalom, a történelem és a néprajz erősen kapcsolódik egymáshoz.

Buczko könyvét olvasva számvetésre készlet mindnyájunkat, zsidókat és nem zsidókat egyaránt. Nem lehet feledni a feledhetetlen és megbocsátani a megbocsáthatatlant. (Újfehértó. 1998.)

Matyikó Sebestyén József

Fekete István emlékezete

Fekete István soha nem feledkezett meg szülőföldjéről, s az ott élő emberekről, most pedig szűkebb hazáján a sor, hogy jó emlékeztében megtartsa. Ennek a feladatnak igyekszik alaposan eleget tenni *Bodó Imre*, akinek három, füzet formában kiadott művét olvashatjuk Fekete Istvánról.

Az elsöben *Fekete István és a szülőföld* (1995) címmel bemutatja az író és családja kapcsolatát szülőfalujával, a megyével és lakóival, a tájjal, a természettel. A könyvecske második részében ismerteti azt a mozgalmat, ami 1995-ig kibontakozott Fekete István emlékének megörzése érdekében.

Bodó Imre a témával kapcsolatos második írását *Fekete István emlékszoba – Dombóvár* címmel adták ki 1996-ban. Ebben a hosszas gyűjtőmunka után végül megvalósult múzeumot, létrejöttek körülményeit és a megnyitőünnepséget írja le.

A harmadik, 1997-ben megjelent füzet *A dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület Emlékfüzete* címet viseli. Magában foglalja az Egyesület megalakulásának körülményeit, 1997. és 1998. évi munkatervét, programját, Alapszabályát és pénzügyi beszámolóját. Rövid leírást ad az Egyesület kulturális programjainak eredményeiről: a vetélkedőkről, a pályázatokról. Tartalmazza valamint Kanyar József beszédét, amit Fekete István mellé szobrának leleplezésén mondott 1997. augusztus 16-án, a dombóvári emlékszoba előtti kertben. Az emlékfüzet fontos és nagyon szép részét képezi az író elhunyt özvegyéről, Fekete Istvánné Piller Edithről szóló megemlékezés is.

Fekete István 1900. január 25-én született a Somogy megyei Göllében. Életének első tíz évét töltötte itt, és a rövidke idő mégis az egész életére hatással volt. Később így írt róla: „Ha mélyen magamba nézek, szeretetem határtalan határát egyetlen szó fejezte ki, egyetlen régi-régi szó, amiben élők és holtak benne voltak, s ez az érthetetlen, de nekem mindent jelentő szó mondta ki, hogy Gölle.” Több regényének adott később színhelyet a falu környéke. Azután Kaposvárra költözött a család, ahol hamar új barátokra talált, de a régiekkel is tartotta a kapcsolatot. 16 éves korában jelent meg első verse Sík Sándor Zászlónk című cserkészlapjában. Írói munkássága Ajkán bontakozott ki, művei a *Nimród* és az *Új idők* újságokban jelentek meg. 1929-ben feleségül vette Piller Edithet, Ajkán születtek gyermekei is, Edith és István. Első könyvét, a *Koppányi aga testamentumát* 1936-ban adták ki. Írt még itt színdarabot és filmet is. 1941-ben költöztek Budapestre, de az itt töltött 29 év alatt mindig vidékre vágódott. Szívesen látogatott szülőfalujába, Göllébe. Legtöbb regényét a fővárosban írta. Művei eddig hat fordításban jelentek meg külföldön, könyveit összesen 18 millió példányban adták ki. 1970. július 23-án szólította el a Teremtő, akihez egész életében hűséges volt.

A gazdag életmű méltán indította cselekvésre mindazokat, akik Fekete István emlékét őrizni és továbbadni akarják. Gölle legszebb utcáját róla nevezték el, szülőházán emléktáblát avattak. Ajkán és Budapesten iskolákat, intézményeket, utcát neveztek el róla. 1987-ben megalakult a Fekete István Baráti Kör, akik az író szülőházát emlékháznak rendezték be, azonban 1989–90-ben megszakadt a megindult szép folyamat az emberi megnemérés, a közömbösség miatt. A Baráti Kör is felbomlóban van, de ez nem maradtott ennyiben. Dombóváron Bodó Imre, a három kiadvány írójának – illetve szerkesztőjének – környezetében új mozgalom kezdődött, így megalapították a dombóvári „Fekete István” Kulturális Egyesületet, és berendezték a „Fekete István” emlékszobát. Az író özvegye sok értékes tárgyi adománnyal, emlékekkel, ajándékkal járult hozzá ennek létrejöttéhez csakúgy, mint a göllei emlékházhoz.

A dombóvári „Fekete István” Kulturális Egyesület mindent megtesz, hogy segítsen az író emlékének megőrizni, hiszen nekünk, magyaroknak szívünkben kell tartanunk azt az író, aki „a szívével írt” rólunk, magyarokról.

Adonyi Zsóka Éva

Történelmi Közlemények Abaúj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából Historické Zvesti z Minulosti Abovsko-Turnianskej Zupy a Košic

A millenniumi évfordulónak sok vidéki történelmi folyóirat köszönheti születését. Az ezredéves ünnepeket követően sorra jelentek meg ezek a kiadványok, a vármegyék székhelyein működő levéltárak vezetőinek szerkesztésében.

Abaúj központjában, Kassán Czobor Alfréd és Kemény Lajos több éves anyagi és szellemi erőgyűjtés után, 1910 februárjában indította el *Történelmi Közlemények Abaúj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából* címmel, negyedévenkénti rendszerességgel megjelenő periodikáját.

Magyarország számára katasztrofális kimenetelű első világháború éveiben már csak összevont évfolyamok kiadásához volt meg a pénzügyi fedezet. A trianoni béke után berendezkedő csehszlovák államhatalom aztán drasztikus véget vetett a 9 évet megélt, a lokálpatriotizmus erősítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett tudományos fórumnak. A XX. század ezután következő történései közepette még remélni sem lehetett, hogy haló porából valamikor újra feltámasztható.

A politikai viszonyok 1990-es, átmeneti normalizálódásának időszakában támadt az ötlete Rémiás Tibornak, a miskolci Herman Ottó Múzeum és Jozef Duchoňnak, a kassai központú Kelet-Szlovákiai Múzeum történészeinek, hogy magyar és szlovák nyelven próbálják meg folytatni a neves elődök kényszerűen abbamaradt munkáját. Tettüket az a nem titkolt szándék vezette, hogy bebizonyítsák: kölcsönös jószándékkal mindenféle hatalmi sandaság átléphető és a sokszor eltérő indítatású történelem szemléletet nemcsak a két fél sérülésére, hanem épülésére is lehet ütköztetni. Tervüket valóra váltva, egy bemutatkozó számmal jelentkeztek, amely az 1910 és 1918 között megjelent írásokból adott válogatást.

1997 decemberében az abaúji önkormányzatok, a helyi cégek és a Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának anyagi támogatásával az *Abaúji Múzeum Baráti Köre* kiadta az új folyam első számát az eredeti elképzeléseknek megfelelően, magyar és tükörfordítású szlovák nyelven. A Rémiás Tibor és Szalipszki Péter szerkesztésében megjelent tizenhárom írás tanulmányok, újraközlések, forrásközlések, könyvismertetések tematikai rendjében követik egymást.

Az első tanulmányban Sárközy Sebestyén, Nováki Gyula, Sándorfi Győző szerzőhármas Abaúj-Torna erősségeit mutatja be az őskortól kezdve az 1700-as

évek elejéig. Tóth István György az abaúji kisnemesek alfabetizációját elemzi a XVIII. század első feléből származó periratok alapján. Csiki Tamás helyi és országos kitekintéssel a Rákóczi szabadságharc stabil gazdasági hátterének megteremtésére irányuló erőfeszítéseket vázolja. Štefan Eliaš a magyar irodalmi élet megteremtésében és a nyelvújításban nagy szerepet vállaló Kazinczy Ferenc és Kassa kapcsolatát taglalja. Rémiás Tibor az 1847-es éhínség Torna megyei következményeiről számol be levéltári források segítségével. Szabó Nándor és Szalipszki Péter közös munkája a Kassa térségében 1944. december 3. és 1945. január 18. között lejáratott hadi eseményeket idézi fel, zömmel nem közismert dokumentumok alapján, a már joggal elvárható tárgyilagossággal. Miloslava Bodnárovna a reformáció kassai térnyerésének kezdeti időszakáról adja közre kutatásának eredményeit. Pavol Šalamon a Torna megyei cigányság XVIII. századi történetét korabeli dokumentumok alapján próbálja összeállítani. Milena Ostroľucka forrásközlésében a kassai domonkos rend 1484-ből származó adománylevelét, Tóth Péter pedig Torna vármegye 1572-es közgyűlési jegyzőkönyvének bejegyzéseit adja közre. Niederhauser Emil recenziójában Štefan Eliaš: A magyarországi hazafiság és a szlovákok című könyvéről ír. Az eperjesi katolikus teológiai kar professzorának azon munkájáról van szó, amelyet még Gustáv Husák országglásának idején készített és akkor természetesen nem jelenhetett meg. Vladimír Chmelár a kakaslonnici illetőségű Berzeviczy Gergely 1800-ban németül kiadott, Habsburgellenes kiáltványának szlovák fordításáról számol be.

Befejezésül Pók Judit mutatja be a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár kiadásában napvilágot látott: Abaúj-Torna vármegye katonai leírása című kötetet.

A Közlemények következő számának kiadását az időközben a Kelet-Szlovákiai Múzeum igazgatójává avasztált Jozef Duchoň vállalta. (Forró, 1997. 293 oldal)

Siska József

CSÍK ISTVÁNNÉ:

A komlói iskolák története 1990-ig

Komló, a rómaiak korában már település és az évszázadok alatt mindig volt szerepe a Dunántúl történelmében. Újkori fejlődése egyik meghatározója a szénbányászat volt, amely vonzotta a munkát keresőket, egyre növelve a települést. A népesség nevelését szolgáló iskolák ennek megfelelően bővültek – ezt a sokrétű folyamatot mutatja be a szerző összefoglaló munkájában. A fedlapon figyelemreméltó gondnal összeválogatva a komlói iskolák színes képei, belül öt főfejezetben a rövid, tartalmas iskolatörténeti összefoglalók. A ma élőknek a rendezett Komló iskolái a jövőt megalapozó jelent képviselik, benne a pedagógusok, szülői közösségek mindennap megújuló színvonalas nevelési, oktatási, közösségformáló

munkájával. A múlt: iskoláknak használt barakkjai, az iskolaépítkezések lendülete, az építkezések között felnevelődők száza, a régi tablókról letekintők némasága, a folyamatosan növekvő és a gazdasági-társadalmi, kulturális igényeknek megfelelni igyekvő hallatlan erőfeszítések emlékei csak töredékesen tűnnek fel a kötet lapjain. Csak érzéklni lehet a város teljes népességét átható pedagógiai munka eredményét, amely során nemcsak egy sajátos komlói tudat, művelődés, kultúra formálódott, hanem az iparág szakmunkásállományának felnevelése is megtörtént. Gazdagítja a kis kötetet a számos kép és az iskolai létszámokat bemutató táblázatok. Csik Istvánné szakmailag igényes, olvasmányos kötet a részvevő oldaláról tudatosítja és mutatja be az iskolák műveltséget formáló szerepét, a nevelési megújulások sorát. A Komlói Honismereti és Városszépítő egyesület, a Komlói Városért Alapítvány meg a Baranya Megyei Önkormányzat Oktatási, Kulturális, Ifjúsági és Sportbizottsága támogatásával létrejött mű egy elhivatott komlói pedagógus munkája, emléket állítva a múltnak, remélve a jövő nemzedék jó múltú iskolákban szerzett ismeretinek eredményes felhasználását. Egy korábbi könyv írója Komlót „csinált városnak” írta le. A város iskolái szerves fejlődés eredményei, ezek és pedagógusai viszik tovább azt a szellemet, amely a várossá alakult település mindennapjait áthatja. Az Előszót Szarka Elemér polgármester írta, a szakértő lektor feladatát dr. Rác Sándor látta el. A fényképeket Árgyelán György, Nemesi Árpád, Komló „képi krónikása” és Péter Szabó Zoltán készítették. (Komló 1997.)

Dr. Krisztián Béla

Rímfaragók

Egy emlék: a jeles költőt író-olvasó találkozóra hívták a faluba. A szokásokhoz híven először néhány versét kezdte felolvasni. Már a második versénél tartott, amikor egy nagybajuszú idős parasztbácsi felállt. Az semmi! – állította meg a szavaló költőt. Benyúlt a belső zsebébe, sűrűn teleírt papírlapokat vett elő, és hosszan szavalni kezdte saját verseit. Ha már író-olvasó találkozó – talán az első, amin részt vett életében – igazi verseket halljon a tisztelt publikum.

Vég József ilyen parasztköltők verseit gyűjtötte egybe és adta ki Rímfaragók címmel az általa irányított Szentgyörgyi Kör jóvoltából. A költők, Géczy András és Miklós Sándor helyi parasztemberek. Sajnos már nem éneke, de emlékeznek még rájuk a helybeliek.

A kötet izgalmas, többretegű olvasmány. Ha a poétika törvényszerűségei szerint elemezzük a verseket, bizony sután meg-megbicsaklók. De nem is olyan igénytel, szándékkal íródtak, mint a nagy költők versei, bár Petőfi, Arany János verseit kívülről fűjták, életük, munkásságuk minta lehetett.

Nem akartak újságban, kötetben megjelenni. Verseik a helyi jól ismert szűk közösségnek szóltak. Azoknak, akik jól ismerték őket. Hétköznapjaik, ünnepeik azonosak voltak. Náluk a vers a mindennapok része volt. Pontosabban az élet része volt. Mint ahogy része az életnek az evés, ivás, a munka, az ünnepek, a halál.

Verstudó emberek. De nevezték őket rímfaragóknak, verselőknak, rímkovácsoknak is. Műveik átmenetet jelentenek a szóban, vagy énekben elmondott históriák, regék, mondák, krónikák és az irodalmi igénytel megírt versek között. Ez a köztes jelző nem minőséget és főleg nem lebecsülést jelent.

A közösség, a falu népe megbecsülte őket. Olyan tudás, tudomány birtokában voltak, amelyeknek mások nem. Ennyiben, de csak ennyiben voltak mások. És számukra ez a tisztelet elég volt.

Volt alkalom, amikor a rokonok, barátok, ismerősök felkérésére írtak verset. Névnapi, születésnapra, lakodalmas köszöntőket, és a halálra is búcsúztatót. Ellenszolgáltatást soha nem fogadtak el. Büszkéek voltak tudományukra. Az emberek pedig lemásolták a verseket és tovább adták egymásnak.

Nagyon sok ember számára ezekkel a versekkel való találkozás jelentette az egyetlen érintkezést az irodalommal. Biztosak voltak benne, hogy ez szép, hisz egy kicsit más nyelven, de mégis tökéletesen érthető módon volt megfogalmazva. A parasztember is érzekelte a világ, a természet szépségeit, gyönyörködött a családban, a gyerekekben, a megszületett kicsikóban, borjúbán, csak szavai nem voltak hozzá, hogy ezeket kifejezze. Saját megfogalmazhatatlan érzésüket velték a versben megszólítani. Ezért is tudtak vele tökéletesen azonosulni.

Utolsó pillanat ez, a faluközösségek felbomlása előtti. Az iskolázottság növekedése, a rádió, az újság, az olcsó verseskönyvek felszínre hozták ezeknek a verseknek a sutaságát, megbicsakló rímeit. Hisz verstanilag elemezzük nem illesztetők be a klasszikus rendszerekbe. Naivitásuk, sokszor primitívségük szembeütővé válik. Csak azt és az akkori befogadó közeget, annak életmódját, életvitelét és szemléletét vizsgálva érthető és elemezhető funkciója: az élet szerves része, annak ugyan kiválasztott, ünnepi, de mégis szorosan hozzá kötődő eleme. Az irodalmi igénytel megírt versek ettől a szerves egésztől szakadtak el és éltek önálló, elkülönült életet. Megszűnt ez a kor és vele együtt az a közösség is, amely kifejlesztette ezt a műfajt. Megszűnt a kontinuitás.

Vég József érdeme, hogy Diósjenőn megmentette és kötetbe gyűjtötte Miklós Sándor és Géczy András parasztköltők verseit. A kötet második felében a diósjenői lakodalmas, vőfélyverseket közli. A két költő – talán nem véletlenül – vőfélyként is jelesek voltak. Értékmentő tett volt a kötet megjelentetése. (Diósjenői Helytörténet 2. 1994.)

V. K. I.